

УДК 81'42:821.161.2-3:[7+001]
DOI 10.35433/philology.1 (104).2025.217-227

МОВА ЯК "ОСЕЛЯ БУТТЯ" В МИСТЕЦЬКОМУ ТА НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

О. І. Староста*, Ю. М. Костюк**

У статті проаналізовано погляди одного з провідних українських авторів кінця XIX – початку XX століття Володимира Самійленка на роль рідної мови для української нації та феномен мови в контексті земного буття. Досліджено інтерпретацію мови та пов'язаних із нею концептів ("слово", "пісня", "дума", "поезія", "творчість"). З'ясовано, що письменник, спираючись на шевченківські традиції, розглядав українську мову як фундамент буття й головний інструмент вираження ідентичності нації, вмістилище її історичної пам'яті (твори "Українська мова (Пам'яті Т. Шевченка)", "Привіт Буковині", "Україні"). Будучи противником силових протистоянь, В. Самійленко також вірив у силу слова як інтелектуальної зброї й закликав сучасників послуговуватися цим могутнім знаряддям (цикл "Ямби"). Митець звертався й до природи словесної творчості: розвивав ідею про поезію (пісню) як божественний дар та інструмент духовного очищення й просвітлення ("Пісня"), джерело пізнання й засіб самовдосконалення ("Орел", "Елегії"). Вершиною розвитку цих ідей та мотивів став образ-символ поезії як непереборної сили й незнищенної субстанції, здатної пережити саме людство ("Не вмере поезія"). У зв'язку з цим В. Самійленко звернув увагу на комунікаційну функцію мови й навів приклад міжнародної мови (есперанто) як шанс людського виду на виживання через порозуміння, яке дало б змогу зупинити постійні криваві конфлікти (поема "Гей").

У статті також розглянуто мовознавчі погляди В. Самійленка, висловлені в статтях "Дбаймо про фонетичну красу мови" й "Чужомовні слова в українській мові", а також у рецензіях на художні та наукові тексти. Зазначені праці написані на високому фаховому рівні, а спостереження автора щодо орфографічних, лексичних та стилістичних норм української літературної мови досі залишаються актуальними. Літературно-критична й наукова діяльність В. Самійленка доповнюють лінгвофілософські мотиви його творчості й демонструють прагнення письменника оберігати рідну мову від деструктивних впливів і сприяти розвитку у взаємодії з найпоширенішими й найвпливовішими європейськими мовами.

* доктор філософії з філології, асистент
кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка),
oleksandr.starosta@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4710-2982

** доктор філософії з філології, викладач
кафедри української мови та славістики
(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка),
yuliia.kostiuk@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2750-4359

Ключові слова: Володимир Самійленко, мова, буття, поезія, образ, символ, лінгвофілософія, мовознавство, літературна критика.

LANGUAGE AS THE "HOUSE OF BEING" IN VOLODYMYR SAMIILENKO'S ARTISTIC AND RESEARCH CONCEPTIONS

Starosta O. I., Kostiuk Yu. M.

The article analyzes the views of one of the leading Ukrainian authors in the late 19th and early 20th centuries, Volodymyr Samiilenko, on the role of the native language for the Ukrainian nation and language as a general phenomenon of human existence. The study deals with interpretations of language and related concepts – "word", "song", "thought", "poetry", "art". The results show that relying on Shevchenko's traditions, the writer considered the Ukrainian language as the existential foundation and the primary tool for expressing the national identity, the source of the historical memory ("Ukrainian Language (In Memory of Taras Shevchenko)", "Hello to Bukovina", "Ukraine"). Being an opponent of violent confrontations, Samiilenko also believed in the power of words as an intellectual weapon and urged his contemporaries to use this powerful tool (the cycle "Iambus"). The author also addressed the nature of verbal creativity, developing the idea of poetry (song) as a divine gift and an instrument of spiritual purification and enlightenment ("Song"), a source of knowledge and a means of self-improvement ("Eagle", "Elegies"). These ideas and motifs reached a pick in the symbolic image of poetry as an irresistible force and indestructible substance that can outlive humanity itself ("Poetry Will Not Die"). In this regard, Samiilenko refers to the communicative function of language and suggests an international language (Esperanto) as a chance for mankind's survival through understanding, which would stop constant bloody conflicts (the poem "Gaia").

The article also examines Samiilenko's linguistic views expressed in the articles "Let's Take Care of the Phonetic Beauty of the Language" and "Foreign Words in the Ukrainian Language," as well as in reviews of literary and scientific texts. These works are written with deep expertise, and the author's observations on the orthography, lexical, and stylistic norms in the Ukrainian literary language are still relevant. Volodymyr Samiilenko's critical and scientific works complement the linguistic and philosophical motives in his art and demonstrate the writer's desire to protect his native language from destructive influences and to promote its development by interacting with the most widespread and impactful European languages.

Keywords: Volodymyr Samiilenko, language, being, poetry, image, symbol, philosophy of language, linguistics, literary criticism.

Постановка проблеми. У суспільно-історичному контексті останнього десятиріччя, коли Україна була змушена відбивати чергове посягання на власну державність, ідентичність та національне буття загалом, набуває особливого значення нове чи більш пильне прочитання творчості письменників, які розвивали власну нішу української культури й протистояли попереднім актам російського політичного й цензурного тиску чи фізичного терору. Творчість та погляди на національну проблематику Т. Шевченка, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова, Б. Грінченка, Олени Пчілки, представників Розстріляного відродження, поетів Празької школи, митців-шістдесятників становить

актуальний об'єкт дослідження в літературознавстві й предмет інтересу й обговорення в ширших колах, де можна відзначити прогрес у розумінні важливості єдиної справи, до якої доклалися згадані творці, зберігши для наступних поколінь фундаментальні основи національної екзистенції – мову й літературу. У цьому аспекті варто звернути увагу на доробок В. Самійленка (1864–1925), сучасника І. Франка, Б. Грінченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших видатних митців, чия активна творчість припала на останні десятиріччя ХІХ – початок ХХ ст., коли було збережено й розвинуто здобутки українських майстрів слова попередньої епохи й створено сприятливий ґрунт для творчого зростання й пошуків нових

ідей наступного покоління письменників-модерністів. Очевидно, що на тлі згаданих класиків української літератури В. Самійленко є значно менш упізнаваною постаттю, хоча його здобутки по-своєму визначні, на чому акцентують дослідники. У цій статті ми хотіли б відзначити й доповнити один із таких акцентів, який зробив у першому томі праці "Історія літератури кінця XIX – початку XXI ст." (2013) Ю. Ковалів. Літературознавець значною мірою актуалізував постать В. Самійленка в науковому дискурсі (про це свідчить значна кількість публікацій, присвячених письменнику, за 2013–2023 роки), підкресливши низку важливих особливостей його художнього світу, зокрема глибоке розуміння мультифункціональності мови та її життєвої необхідності як із позиції розбудови національного простору, так і на рівні індивідуального усвідомленого буття. Учений відзначив, що В. Самійленко, "як і чимало інших українських поетів, раніше від М. Гайдеггера, усвідомив, що мова – то "оселя людського буття" в конкретному екзистенційному виборі" [6: 370].

Наведене твердження пов'язане з поглядами німецького філософа на мову як оселя людської свідомості й один з онтологічних вимірів. М. Гайдеггер закликав осмислювати її як феномен, тотожний самому буттю, "тобто як помешкання людського творіння" [2: 59]. Він підкреслював, що не потрібно диференціювати людство як вид суто за здатністю говорити й стверджував: "Мова є дім буття, живучи у якому людина екзистенціює, оскільки, оберігаючи істину буття, належить їй" [2: 59] (тут і далі курсив та розрядка авторські). Проаналізувавши погляди В. Самійленка на значення мови для буття нації та людства загалом, утілені як у художніх образах, так і в наукових працях (у другому випадку – у більш спеціалізованому руслі), можемо не лише підтвердити спостереження Ю. Коваліва, а й

здійснити нове дослідження творчості письменника, яке підкреслить її сучасну актуальність та засвідчить інтерпретаційний потенціал.

Аналіз останніх досліджень.

Творчість В. Самійленка була об'єктом інтересу критиків та літературознавців ще за життя письменника й відтоді не полишала поля наукових інтересів літературознавців та лінгвістів. Оглядаючи найновіші праці, присвячені цій постаті, відзначимо друге видання монографії М. Чернопиского "Імпербільшовизм і його боговождь у гротескному світі Володимира Самійленка" (2014), приурочене до 150-річчя від дня народження митця. Доповнена праця (уперше видана у 2000 р.) презентує ґрунтовне дослідження насамперед заборонених чи хибно інтерпретованих у радянський час текстів автора ("Статут фаховців", "Спритний ченчик", "Гея" та ін.) з акцентом антиімперському спрямуванні зазначених творів і художнє втілення в них національної ідеї [16]. Тема монографії була надзвичайно актуальною на тлі початку гібридної російської агресії в 2013–2014 рр. й залишається такою й досі. Варто особливо відзначити фаховий рівень цієї праці, зумовлений винятково глибокими знанням досліджуваної теми М. Чернопиского – автора дисертаційної роботи "Формування творчої індивідуальності Володимира Самійленка в суспільних і літературних зв'язках" (1970), десятків наукових статей, присвячених письменнику, а також упорядника найповнішого видання його художніх творів, перекладів, статей, мемуаристики та епістолярію (за винятком заборонених текстів) у 1990 році.

У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на праці М. Гнатюк "Націєтвірна домінанта художнього мислення Володимира Самійленка" (2012) та "Поетична шевченкіана Володимира Самійленка" (2014), у яких простежуємо виразний акцент на мовотворчості письменника як важливій складовій розбудови й

захисту національного культурного простору [3; 4]. Важливе доповнення щодо згаданого аспекту зробив у статті "Володимир Самійленко – перекладач: спроба деконструкції міфу" (2016) М. Стріха, який раніше наголошував на вагомості внеску митця в розвиток перекладацької справи в Україні в ґрунтовній праці "Український художній переклад: між літературою і націєтворенням" (2006) [11; 12].

Ю. Ковалів розвинув свої міркування щодо постаті письменника, викладені в згаданій нами вище праці, у статті "Володимир Самійленко" (2019), зосередившись на аналізі одного з найбільш знакових і самобутніх та водночас найменш знаних текстів автора – поемі "Гея". Учений, зокрема, наголосив на жанровому новаторстві твору й множинності сенсів, закладених у ньому [5: 64]. Згаданий текст також привернув увагу дослідниці О. Тиховської, яка, проаналізувавши його ідейний і тематично-проблемний рівні в статті "Художня модель прірви між українською національною ідеєю та кремлівсько-більшовицькою тиранією у фантастично-сатиричній поемі Володимира Самійленка "Гея" (2023), охарактеризувала авторську антитезу етнотипів "українець" і "росіянин" та простежила чіткі паралелі між сюжетом твору, його антикомуністичною й антиімперською спрямованістю та сучасними подіями в Україні, слушно вказавши на гостру актуальність поглядів та застережень, висловлених у поемі [13]. Учена також приділила увагу мовному аспекту творчості В. Самійленка, розглянувши лексичний та фразеологічний рівні його гумористично-сатиричних текстів у спільній з Т. Лях статті "Народний гумор у сатиричній поезії Володимира Самійленка: лінгвокультурний аспект" (2023) [14]. Цю складову поетичного світу письменника в аспекті його інтерпретації усної народної творчості дослідили З. Лановик, М. Лановик та Т. Левчук у статті "Фольклоризм як підґрунтя художнього світу Володимира Самійленка" (2023) [7].

Мета дослідження

– проаналізувати погляди Володимира Самійленка на феномен мови, репрезентовані в його мистецькій спадщині (через інтерпретацію мови та пов'язаних концептів "слово", "пісня", "дума" "поезія", "творчість"), мовознавчих статтях і критичних рецензіях.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Український літературний процес другої половини ХІХ ст. прикметний, зокрема, тим, що його основні представники активно працювали з мовою у всіх ключових сферах її функціонування в соціумі: базовій розмовно-побутовій, мистецькій, публіцистичній (інформаційній), освітній (учителювання й викладання, створення абеток, посібників із читання й граматики, науково-популярних книжок), цілеспрямовано чи вимушено входячи в площину мовної політики, що охоплює всі перелічені галузі. Діяльнісний контекст та життєва позиція митців визначали сенси, репрезентовані на ідейному та образному рівнях функціонування в їхніх текстах концептів "мова", "слово", "творчість", "поезія", "пісня", "дума" тощо. Як і щодо низки інших ключових патернів, у літературі цього періоду можна простежити утвердження й розвиток ідей Т. Шевченка – ролі мови в житті народу як продовження Божого Слова ("Возвеличу / Малих отих рабов німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово" [17: 2: 281]; "Знатъ, од Бога / І голос той, і ті слова" [17: 2: 94]), вмістилища національної пам'яті й ключового елемента національної ідентичності ("Не поляже, а розкаже / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда, / І чиї ми діти" [17: 1: 120]; "Та читайте / Од слова до слова / Не минайте ані титли, / Ніже тії коми" [17: 1: 351]).

Цю тенденцію простежуємо й у творчості В. Самійленка, де вона набула оригінальних рис. Шлях письменника до осмислення ваги українського слова у власному

національному просторі досить репрезентативний: потрапивши в русифіковану імперську систему освіти, він ще під час навчання в Полтавській гімназії полишив спроби писати російською й перейшов на українську, причому результатами його підліткових проб пера стали не лише віршовані шаржі на вчителів, а й переклад кількох пісень Гомерової "Іліади" [8: 14]. Згодом В. Самійленко надав перевагу Київському університету перед Петербурзьким, тому що "знав уже тоді добре, що Київ є осередок українського руху, бачив, що ті нечисленні українські книжки, які тоді виходили в світ, друкувалися майже виключно в Києві, чув, що в Києві існують українські гуртки, що там живуть українські письменники й наші вчені" [8: 516]. У студентські роки він займався просвітницькою діяльністю в складі "Хрестоматійного товариства", що діяло під патронатом "старої" Громади, вступив до таємного Братства тарасівців, а також увійшов до складу літературної групи "Плеяда", активно долучившись до перекладів творів світової класики українською мовою.

В. Самійленко звернувся до теми мови як іманентної складової національного буття ще в ранній творчості, зокрема в поезії "Українська мова (Пам'яті Т. Шевченка)" (1885), яку сьогодні вважають хрестоматійною. За жанром це вірш-притча, у якому внесок Т. Шевченка в розвиток української літературної мови передано через повчальну історію про байдужий народ, який не помічав цінності власного скарбу – рідної мови, – та "когось чудовного", чия "мислива рука" [8: 39–40] надала коштовності належної огранки. На особливу увагу в цьому творі заслуговує образ антагоністичних сил: "І на злість ворогів засіяла вона / Як алмаз дорогий, як та зоря ясна. / І сіятиме вік, поки сонце стоїть, / І лихим ворогам буде очі сліпить" [8: 40]. Автор акцентував на протистоянні з ворогами українців саме у сфері захисту власної мови, слушно

вважаючи її одним з основних полів битви за національну ідентичність (на той час це вже було підтверджено обмежувальними законами 1863, 1876 й 1881 років), а перемогу над супротивником вбачав в усуненні інструментів русифікації з українського культурного й освітнього простору: "Хай же ті вороги поніміють скоріш, / Наша ж мова сія щогодини яснїш!" [8: 40].

На час написання розглянутого вище тексту В. Самійленко був добре обізнаний із політикою російського імперського уряду на підконтрольній території України, де проживав він сам, а згодом, у 1887 році, отримав нагоду ознайомитися з діяльністю російської агентури на підавстрійській території Буковини й Галичини, куди потрапив у рамках студентської поїздки. Молодий письменник також познайомився із соратниками й однодумцями:

І. Франком, М. Павликом, О. Барвінським, К. Трильовським, О. Маковеєм та іншими [8: 520–522]. Їхні погляди й діяльність надихнули В. Самійленка написати сонет "Привіт Буковині" (1888) (фактично адресований і буковинцям, і галичанам), у якому автор масштабував символіку протистояння з ворожими силами до протиборства сил світла й пільми: "І світло те, що світить де-не-де, / Освітить правий шлях твого народу, / А темрява навіки пропаде" [8: 50]. Того самого року поет написав ще один знаковий вірш – диптих "Україні" (1888), у якому маніфестував свій намір приєднатися до когорти співтворців одного з головних модусів національного буття: "Що зможе дати мій талант слабий / В скарбницю любої твоєї мови, / Він певно дасть, і знай, що в час страшний / Твій син тобі не пожаліє крові, / І що не спинить страх усіх погірз / Моїх пісень, моїх за тебе сліз" [8: 59–60].

У контексті мотиву національно-визвольної боротьби В. Самійленко осмислював мову (слово) як дієву зброю – образ, який згодом набув загальновідомих рис у поезії Лесі

Українки ("Слово, чому ти не твердая криця..."), Олександра Олеся ("О слово рідне! Орле скутий...") та Є. Маланюка ("Стилет чи стилос"), ставши частиною української поетичної традиції. М. Бондар відзначив, що письменник уже в перших своїх творах "постає принциповим противником будь-якого насильства, якими б благородними цілями й ідеалами не була викликана боротьба", у зв'язку з чим обґрунтовано назвав його "послідовним пацифістом" [1: 12–13]. Справді, окрім рідкісних спалахів гніву на багатовікового ворога українців й прояву прихильності до фізичного опору (вірш "Катам", поема "Гея"), В. Самійленко виявляв зневагу до насильницьких дій, стверджуючи, що вони здатні запламувати навіть найбільш благородні мотиви (вірш "Депо про свободу") й закликаючи не уподібнюватися ворогам-варварам. Остання теза звучить у циклі "Ямби" (1888–1889), у якому можна побачити найбільший ступінь вияву віри митця в правильність обраного шляху й ефективність слова як засобу боротьби: "Кохання істини на шлях нас наведе, / Натхнення дасть і силу слову. / І наш гарячий ямб гримницею впаде / На кривди гідкую будову" [8: 63]. Водночас у цьому творі простежуємо втілення ідей, які митець розвивав в інших текстах другої половини 1880-х років: катарсичної функції художнього слова, мови як вмістилища духовної сфери людського життя ("Пісня", "На роковини смерті Шевченка", цикл "Елегії" та ін.).

Відзначимо, що втілення цієї концепції мови в доробку В. Самійленка корелює з притчовими формами. Саме до жанру вірша-притчі (за класифікацією М. Бондаря [1]) належить хронологічно перший текст, у якому простежуємо окреслене трактування художнього слова, – "Пісня" (1886). Пісня як утілення словесної творчості в авторському осмисленні – спосіб вимовити всі "бажання потайні", які люди звикли ховати не лише від оточення, а й від себе самих, та виповісти "горе

страдного життя" [8: 43], аби досягти полегкості. Катарсичний потенціал художнього слова поет поширював і на його здатність пробуджувати в людській свідомості емпатію: "І найзапекліші спізнали / Благії сльози спочуття" [8: 43].

Розглянутий твір також містить тезу про божественне походження творчості: пісня – це божественний дар і "посланиця з кращих мирів" [8: 43]. Цю думку розвинуто в іще одній самобутній поезії-притчі "Орел" (1890). В алегоричному образі птаха, що злітає високо в небо й кличе за собою інших, автор утілює тип митця, який прагне духовно збагатити своїх співвітчизників та усе людство. Досягши "надхмарних країв", орел пізнав найвище духовне благо, проте був змушений повернутись назад, бо "зрозумів він, що син він землі, / Що буде навіки до неї прикутий" Самійленко: 69]. Земне життя – символ буденності й рутинної праці – домінуюча складова життя митця, проте він має особливий дар, що відрізняє його від інших: здатність у хвилини смутку й занепаду духовних сил зринати думками "за хмари до сонця свого", занурюватися у власний творчий світ, "щоб вільним промінням волі напитись" [8: 69]. Остання строфа вірша репрезентує авторське бачення суспільної ролі митця, позначене прометеївським мотивом: "А втомлений – знову на землю сідав, / На гору високу, край темної кручі, / І другим створінням земним повідав / Про небо, про сонце, про гори блискучі" [8: 70].

У цих рядках простежуємо розвиток думки, утіленої в заключній частині циклу "Елегії" (1887–1889), де автор визнавав здатність митців чути "сфер небесних музику", проте закликав спрямовувати творче чуття на "той дисонанс, що дає цар всіх істот – чоловік" [8: 47]. Різниця в інтерпретації творчого процесу зумовлена загальною еволюцією ідейно-естетичної парадигми поетичного світу В. Самійленка, яку можемо

простежити на зламі 1880-х і 1890-х років.

Своєрідним узагальненням поглядів письменника на словесну творчість у цей період став центральний образ ліричного маніфесту "Не вмере поезія" (1891) – "творчість духа", існування якої ототожнюється із самим буттям: "Поки жива земля, поки на ній живуть, / Поки природи глас людина серцем слуха / Клопоти крамарські її ще не заб'ють" [8: 70]. Автор розвинув думки про катарсичну, евристичну та просвітницьку функції словесної творчості, висловлену раніше у віршах "Пісня", "Орел" та циклі "Елегії", підсумувавши їх тезою про безсмертя ідей і почуттів, утілених у поетичному слові: "А якщо людськості зла доля присудила / Діждатися колись життя свого кінця, / То буде на землі остання могила – / Останнього співця" [8: 71].

Лінгвофілософські мотиви творчості В. Самійленка, як і більшість ключових концептів його філософської лірики, набули завершення в поемі "Гея" (1921–1922). У контексті антиутопійної картини земного буття, зображеної спостерігачем-марсіанином, мова постає останнім прихистком решток розумного життя, якому стає дедалі менше місця серед безперервних загарбницьких війн та плюндрування прекрасної планети її ж мешканцями, які, "дбаючи про власні інтереси, занедбали добробут свого спільного дому" [10: 213]. Через рецептивно-інтерпретаційну призму свого персонажа автор відзначив есперанто як спробу досягти порозуміння й порятунку для земної цивілізації: "Та мова не народна й не жива, / А може здатися цілком живою. / Її одна створила голова, / Щоб легко розумілись між собою / Народи всі" [9: 205]; "Та мова штучна, та ні в одній мові / Так тісно не сплелися у одно / Слова й думки в гармонії чудовій; / Тут слово кожне чисте зерно. / Нема в їй місця зайвій тій полові, / Що в наші мови вмішана давно. / Вона гнучка, дзвінка й ортологічна. / Хоч для поетів трохи анемічна" [9: 206].

Тезу про "анемічність" удосконаленої людської мови (такою есперанто постає в контексті ідейно-проблемної складової твору) для поетів В. Самійленко використовує як підставу для критики авангардних течій, які вважав занадто екстравагантними й шкідливими для національної літературної традиції: "Хай рідну мову кожний досхочу / Калічить і мордує хоч до смерти; / А зверхпоетів я вже й не лічу, / Бо їх футуристичні крутоверти / Не більше потребують людських слів, / Як соло та дуєти для котів" [9: 206]. У діахронному аспекті позиція письменника видається занадто консервативною, адже поети-футуристи зробили вагомий внесок у розвиток українських літератури й культури, а сучасні артисти активно звертаються до їхнього доробку, надаючи голосам покоління Розстріляного відродження нового звучання. Водночас варто відзначити, що погляди В. Самійленка аж ніяк не були проявом ретроградного мислення: він спирався на власні ґрунтовні знання не лише української, а й європейських мов (насамперед французької, іспанської, італійської та англійської), а за критичними висловленнями митця стоїть його чималий творчий доробок, який вирізняється оригінальністю й новаторством на різних рівнях: ідейному, проблемному, тематичному, образному та жанровому.

В. Самійленко прагнув відсіяти згадану в поемі "полову" і в словесній творчості (насамперед не критикою молодших сучасників, а власним позитивним прикладом), і в мовознавчій площині, де міг ділитися експертними думками і як знавець багатьох мов та перекладач, і як фаховий філолог: він фактично здобув вищу освіту на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира, проте не склав випускних іспитів і не отримав диплома. У 1918 році він опублікував статтю "Дбаймо про фонетичну красу мови", де звернув увагу на природну "доброзвучність" української

літературної мови, основне наріччя якої, на відміну фонологічних систем деяких європейських мов, "має тільки чисті, виразні голосівки (vocalis)" та "не любить такого поєднання шелестівок (consonans), яке тяжко вимовити" [8: 496]. Письменник підкреслював, що це іманентна риса української мови, протиставляючи народнорозмовну стихію невдалим із погляду евфонії поєднанням у мові художньої літератури. В. Самійленко навів низку рекомендацій щодо використання паралельних форм прийменників та префіксів *у, в, від, од, з, зі, із*, сполучників *і, й*, постфіксів *-сь* та *-ся*, які є нормативними в чинній редакції українського правопису (§ 23–25, § 115) [15: 17–20, 120], слушно виокремивши ті слова, де використання альтернативного префікса неможливе: *влада, власний вплив* тощо [8: 499]. Автор статті також віддав перевагу формі інфінітива на *-ти* перед *-ть* (у розвідці їх протиставлено як довгу і коротку), відзначивши, що останні є кращим вибором для рими в поетичному мовленні [8: 499].

Того самого року вийшла й більш розлога стаття В. Самійленка – "Чужомовні слова в українській мові". У вступній частині автор використав об'єкт свого дослідження як аргумент на закиди "землячків"-русофілів (алюзія на персонажа поеми Т. Шевченка "Сон" ("У всякого своя доля...")) щодо бідності української мови порівняно з російською, слушно відзначивши, що значну частину її лексики складають слова, запозичені з інших мов. У цьому блоці статті письменник окреслив власний погляд на використання запозичень в українській мові: "не цуратися їх, але й не бгати їх у нашу мову без міри" [8: 500]. В. Самійленко розглянув і безальтернативні запозичення, і випадки, коли іноземні слова мають українські відповідники, відзначивши, що в другому випадку "присутність у мові таких подвійних слів збагачує мову" [8: 501]. У контексті дискусії навколо

окресленого питання позицію автора можна охарактеризувати як поміркований пуризм. Для сучасного дослідника особливо актуальний зміст частин III–VI, де В. Самійленко розглянув проблему транслітерування *g, h, j, ph, th* у словах, запозичених із різних мов, сплутування твердого та м'якого *l*, передавання українською дифтонгів у французькій та німецькій мовах, а також відмінювання іноземних імен та прізвищ. Цікаві міркування наведені й у прикінцевій, сьомій частині, присвяченій правопису окремих морфем та розрізнення паронімів (*інструкційний* та *інструктивний*, *тактовний* і *тактичний* тощо). Сьогодні значна частина мовних норм української літературної мови, запропонованих у статті, закріплена чинним правописом.

В. Самійленко також торкався мовного питання у рецензіях на художні та наукові твори. У відгуку на поетичну збірку Кліма Поліщука "Співи в полях" (1918) письменник виступив із конструктивною критикою на адресу молодшого сучасника, звернувши увагу на недоречне поєднання окситонної та паракситонної рим, немілозвучне поєднання приголосних в окремих віршах, а також на невластиве українській мові слово "вруни" [8: 511–512]. Статтю написано в стриманому тоні з дотриманням об'єктивності в оцінці, а зауваження відображають уважність досвідченого майстра до деталей поетичної техніки, удосконаливши яку автор рецензованої збірки міг еволюціонувати у власній творчості.

Працю М. Левицького "Українська граматики для самонавчання" (1918) В. Самійленко оцінив високо, відзначивши її актуальність для всіх, хто починає студіювати українську, і для тих, "хто вже нею орудує, але не добре відчуває її закони" [8: 512]. Автор звернув увагу на те, що укладач посібника, спираючись на усталені норми літературної мови – "мови Шевченка й мови середньої Полтавщини, нашої Тоскани" [8: 512],

наводив паралельні форми, властиві північному та південно-західному наріччям, що давало читачеві/учневі змогу поглибити знання про народнорозмовну стихію. В. Самійленко висунув низку власних спостережень, серед яких можна виокремити зауваження щодо форми інфінітива на *-ть*, які М. Левицький вважав породженням впливу російської мови: "Насамперед, покорочена форма це не форма центрального діалекту, а точніш сказати, одна з паралельних форм центрального діалекту, бо, напр., у Полтавщині в одному селі кажуть: ходити, знати, а в другому, сусідньому: ходить, знать" [8: 512]. Рецензент слушно звернув увагу на те, що згадана форма була властива українській дієсловній парадигмі в минулому й порадив не відкидати її як чужу, а наводити паралельно (проте на другому місці, як неосновну). В. Самійленко також запропонував важливе доповнення до розділу про дієприкметники, відзначивши: "Що дієприкметників активних минулого часу на *-вший* немає, то правда, але слід би зазначити, що деякі можливі на *-лий*, напр., минулий, наболілий, змокрілий, збілілий" [8: 513].

У рецензії на підручник Володимира Домбровського "Українська стилістика і ритміка" (1923) В. Самійленко також відзначив важливість нішевої праці, яка "з великим успіхом заповнює одну з помітних прогалин у нашій літературі про літературу" [8: 514]. Стисло проаналізувавши зміст та структуру книги, він зробив висновок, доступний для розуміння непідготовленого читача, якого закликав не боятися вивчати незнайому тему: "Стилістику й ритміку варт уважно прочитати кожному, хто хоче собі усвідомити, що то є краса в словесному творі, від чого вона залежить і якими способами досягається, а також, що повинно вважатися хибним і небажаним у творах письменника" [8: 514]. На думку рецензента, така обізнаність

необхідна, аби не дати ввести себе в оману імітаторам мистецтва, якими він, зокрема, вважав поетів-футуристів, чия творчість порівнював із вбранням голого короля з казки Г. К. Андерсена. В. Самійленко висловив упевненість, що ґрунтовні знання, презентовані в підручнику, вплинуть на читачьке сприйняття й "публіка – та публіка, що хоче знати правду, – прочитавши книгу Домбровського, задумається над тим, чи справді бажано відкинути геть набік всяку стилістику і ритміку, і логіку і ритм, і красу слів живої народної мови, і чи справді найвищий ідеал письменства в тім, щоб все це заступити напівартикульованим меканням звірячими словами, яких не може бути в жодній живій мові" [8: 515]. Відзначимо, що суб'єктивне неприйняття письменником нових віянь у літературі мало вагому аргументацію, пов'язану, зокрема, і з його власною лінгвофілософією, усвідомленням функції мови для національного буття та важливості її збереження й еволюції.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, художній та науковий доробки В. Самійленка виражають авторський погляд на мову як поліфункціональний інструмент людської діяльності й невід'ємний елемент буття індивіда, мікросоціуму, нації і, зрештою, усього людства. Освічений письменник-поліглот глибоко розумів різноманіття, виражальні можливості й красу української мови, збагачуючи її власною творчістю, перекладами та ґрунтовними науковими працями, а також захищаючи від впливів та тенденцій, які часом не зовсім слушно, проте завжди небезпідставно вважав негативними. Перспективу дослідження вбачаємо в зіставленні філософії мови Володимира Самійленка й інших українських письменників періоду кінця XIX – початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка. *Твори* / В. Самійленко. Київ: Дніпро, 1989. С. 5–46.
2. Гайдеггер М. Лист про гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 51–74.
3. Гнатюк М. Націєтвірна домінанта художнього мислення Володимира Самійленка. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2012. Вип. 34. С. 3–11.
4. Гнатюк М. Поетична шевченкіана Володимира Самійленка. *Шевченкознавчі студії*. 2014. Вип. 17. С. 178–188.
5. Ковалів Ю. Володимир Самійленко. *Слово і Час*. Київ, 2019. № 2. С. 64–69.
6. Ковалів Ю. Історія української літератури. Кінець XIX – початок XXI ст.: У 10 т. Київ: ВЦ "Академія", 2013. Т. 1: У пошуках іманентного сенсу. 512 с.
7. Лановик З., Лановик М., Левчук Т. Фольклоризм як підґрунтя художнього світу Володимира Самійленка. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія*. 2023. Вип. 2 (50). С. 530–536.
8. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / упор. М. Чернопиский. Київ: Наукова думка, 1990. 608 с.
9. Самійленко В. Слова і думки: поетичні твори, статті, автобіографічні нотатки та спогади / упоряд., передмова та приміт. М. Чернопиского. Київ: Веселка, 2014. 335 с.
10. Староста О. Поетичний універсум Володимира Самійленка: дис. ... д-ра філос: 035 Філологія. Ужгород, 2023. 255 с.
11. Стріха М. Володимир Самійленко – перекладач: спроба деконструкції міфу. *Слово і Час*. Київ, 2016. № 4. С. 93–98.
12. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ: Факт-Наш час, 2006. 344 с.
13. Тиховська О. Художня модель прірви між українською національною ідеєю та кремлівсько-більшовицькою тиранією у фантастично-сатиричній поемі Володимира Самійленка "Гея". *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія*. 2023. Вип. 2 (50). С. 551–557.
14. Тиховська О., Лях Т. Народний гумор у сатиричній поезії Володимира Самійленка: лінгвокультурний аспект. *Лінгвістичні дослідження*. 2023. Вип. 59. С. 169–181.
15. Український правопис / НАН України; ред. Є. Мазніченко, В. Македон, С. Шарабанова, І. Яловнича. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
16. Чернопиский М. Імпербільшовизм і його боговождь у гротескному світі Володимира Самійленка. Львів: Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2000. 96 с.
17. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2001.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bondar, M. (1989). *Tvorchist Volodymyra Samiilenka* [Volodymyr Samiilenko's Works]. In: Samiilenko, V. *Tvory*. Kyiv : Dnipro. Pp. 5–46. [in Ukrianian].
2. Haidegger, M. (2023). *Lyst pro humanizm* [Letter on Humanism]. *Psykhologhiia i suspilstvo*. No. 2. Pp. 51–74. [in Ukrianian].
3. Hnatiuk, M. (2012). *Natsiietvirna dominanta khudozhnoho myslennia Volodymyra Samiilenka* [Nation-Creating Dominant in Volodymyr Samiilenko's Creative Thinking]. *Naukovi zapysky TNPU im. V. Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Iss. 34. Pp. 3–11. [in Ukrianian].
4. Hnatiuk, M. (2014). *Poetychna shevchenkiana Volodymyra Samiilenka* [Shevchenko's Universe in Volodymyr Samiilenko's Poetry]. *Shevchenkoznavchi studii*. Iss. 17. Pp. 178–188. [in Ukrianian].

5. Kovaliv, Yu. (2019). Volodymyr Samiilenko. *Slovo i Chas*. No. 2. Pp. 64–69. [in Ukrianian].
6. Kovaliv, Yu. (2013). Istoriiia ukrainskoi literatury. Kinets 19 – pochatok 20 st. [History of the Ukrainian Literature. Late 19th – early 20th centuries]: in 10 vol. Kyiv: VTs "Akademiia". Vol. 1: U poshukakh imanentnoho sensu. 512 p. [in Ukrianian].
7. Lanovyk, Z., Lanovyk, M., Levchuk, T. (2023). Folklorizm yak pidgruntia khudozhnogo svitu Volodymyra Samiilenka [Folklorism as the Base of Volodymyr Samiilenko's Creative Universe]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Serii: Filolohiia*. Iss. 2 (50). Pp. 530–536. [in Ukrianian].
8. Samiilenko, V. (1990). Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady [Poetry. Prose. Drama. Interpretations and Translations. Articles and Memories] / ed. by M. Chornopyskyi. Kyiv: Naukova dumka. 608 p. [in Ukrianian].
9. Samiilenko, V. (2014). Slova i dumky: poetychni tvory, statti, avtobiohrafichni notatky ta spohady [Words and Thoughts: Poetry, Articles, Authbiographycal Notes, and Memories] / ed. by M. Chornopyskyi. Kyiv: Veselka. 335 p. [in Ukrianian].
10. Starosta, O. (2023). Poetychnyi universum Volodymyra Samiilenka [Volodymyr Samiilenko's Poetic Universe]: PhD thesis. 035 Philology. Uzhhorod. 255 p. [in Ukrianian].
11. Strikha, M. (2016). Volodymyr Samiilenko – perekladach: sprobа rekonstruktsii mifu [Volodymyr Samiilenko as a Traslator: An Attempt to Deconstruct the Myth]. *Slovo i Chas*. No. 4. Pp. 93–98. [in Ukrianian].
12. Strikha, M. (2006). Ukrainskyi khudozhnii pereklad: mizh literaturoiu i natsiietvorennyam [Ukrainian Fiction Translation: In between the Literature and Nation-Making]. Kyiv: Fakt–Nash chas. 344 p. [in Ukrianian].
13. Tykhovska, O. (2023). Khudozhnia model prirvy mizh ukrainskoiu natsionalnoiu ideieiu ta kremlivsko-bilshovytskoiu tyraniieiu u fantastychno-satyrychnii poemi Volodymyra Samiilenka "Heia" [The Artistic Model of Gap between Ukrainian National Idea and Kremlin and Bolshevik Tyranny in Fantastic and Satiric Poem *Gaia*]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Serii: Filolohiia*. Iss. 2 (50). Pp. 551–557. [in Ukrianian].
14. Tykhovska, O., Liakh, T. (2023). Narodnyi humor u satyrychnii poezii Volodymyra Samiilenka: linhvokulturnyi aspekt [Folk Humor in Satiric Poetry by Volodymyr Samiilenko in Linguacultural Aspect]. *Linhvistychni doslidzhennia*. Iss. 59. Pp. 169–181. [in Ukrianian].
15. Ukrainskyi pravopys [Ukrainian Orthography] / NAN Ukrainy; ed. by Ye. Maznichenko, V. Makedon, S. Sharabanova, I. Yalovnycha. Kyiv: Naukova dumka, 2019. 392 p. [in Ukrianian].
16. Chornopyskyi, M. (2000). Imperbilshovyzm i yoho bohovozhd u hrotesknomu sviti Volodymyra Samiilenka [Imperial Bolshevism and its God-Chief in Volodymyr Samiilenko's Grotesque World]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu im. I. Franka. 96 p. [in Ukrianian].
17. Shevchenko, T. (2001). Povne zibrannia tvoriv [Full Collection of Works]: in 12 vol. / redkol.: M. Zhulynskyi, etc. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrianian].

Стаття надійшла до редколегії: 20.02.2025

Схвалено до друку: 23.04.2025